

6. Muzeum Fryderyka Chopina. URL: <https://www.chopin.pl/muzeum.pl.html>

Коник Анастасія Володимирівна

провідний бібліотекар сектору відділу обслуговування та менеджменту

послуг Наукової бібліотеки

Львівський національний університет імені Івана Франка

м. Львів, Україна

БІБЛІОТЕКИ НА ЛІНІЇ ФРОНТУ: ВІД КАТАЛОГІВ ДО КАТАКОМБ

У доповіді «*Бібліотеки на лінії фронту: від каталогів до катакомб*» розглядається трансформація бібліотек у часи війни — від традиційних центрів збереження знань до активних учасників інформаційного спротиву. У центрі уваги — інформаційно-бібліографічна діяльність, яка в умовах збройного конфлікту набуває нових змістів і значень, перетворюючись на місію культурного захисту.

Історично бібліотеки були не лише сховищами книг, а й осередками колективної пам'яті, культурної тяглості та національної ідентичності. У часи війни ці інституції потрапляють під загрозу знищення або репресій, стаючи мішенню для окупантів. Від історичних пограбувань до навмисного знищення книжкових фондів під час сучасної російсько-української війни — приклади свідчать про глибоку роль бібліотек у збереженні культурного суверенітету. У доповіді висвітлюється, як бібліотеки сьогодні стають форпостами знань, укриттями і навіть осередками спротиву.

1. Нові реалії бібліотек: масштаби руйнувань

Наразі найсвіжіша доступна статистика щодо зруйнованих війною бібліотек в Україні та викрадених окупантами фондів базується на даних,

оприлюднених Міністерством культури та інформаційної політики України (МКІП) станом на 2025 рік.

Отже, станом на січень 2025 року внаслідок повномасштабного вторгнення Росії в Україну було зруйновано або пошкоджено **1333 пам'ятки культурної спадщини** та **2185 об'єктів культурної інфраструктури**, з яких **784 – це бібліотеки**. Ця цифра включає як повністю знищені, так і частково пошкоджені заклади. Проте точна кількість може бути більшою, оскільки частина територій (Запорізька, Донецька, Луганська, Херсонська області та Крим) залишається під тимчасовою окупацією, що ускладнює повний підрахунок.

Ці дані є останньою офіційною інформацією, оприлюдненою Міністерством і вони свідчать про масштабні втрати культурної інфраструктури внаслідок війни, зокрема в найбільш постраждалих регіонах — Донецькій, Сумській, Харківській, Запорізькій та Херсонській областях. Через тимчасову окупацію частини територій повна картина руйнувань залишається невідомою.

Щодо викрадених окупантами бібліотечних фондів точної загальної статистики на національному рівні немає, оскільки це залежить від доступу до деокупованих територій та звітів із окупованих зон. Однак є конкретні задокументовані випадки:

У **Херсонській обласній науковій бібліотеці ім. Олеся Гончара** після окупації було розграбовано значну частину фондів. За оцінками місцевих джерел, втрати склали десятки тисяч книг, включно з раритетними виданнями.

У **Харкові** бібліотека Короленка втратила частину зі своїх 7-ми мільйонів примірників через обстріли.

За даними **Чернігівської області** (станом на вересень 2022 року), 8 бібліотек втратили свої фонди повністю.

Це лише офіційні цифри — без урахування окупованих територій, де дані зібрати складно. Близько **4000 бібліотек** опинилися на тимчасово окупованих

територіях, де їхній стан і доля фондів часто невідомі. І це не просто втрата книг — це удар по пам'яті.

Донецьк: Донецька обласна універсальна наукова бібліотека імені Н. К. Крупської. Заснована у 1926 році. До війни: фонд — понад 1,2 млн примірників. З 2014 року перебуває під контролем "ДНР". Значна частина українських фондів вилучена або знищена, замінена російськими виданнями. Точні дані про викрадення відсутні через окупацію, але відомо про систематичне "очищення" від україномовної літератури.

Луганськ: Луганська обласна універсальна наукова бібліотека імені О. М. Горького. Заснована у 1897 році. До війни: фонд — близько 1 млн примірників. З 2014 року під контролем "ЛНР". Окупанти вилучали книги про українську історію та культуру, зокрема про Голодомор і визвольні рухи. У 2022 році ГУР МО повідомило про спалення літератури в бібліотеках області. Доля цінних фондів невідома.

Маріуполь: Центральна міська бібліотека імені В. Г. Короленка. До війни: фонд — близько 300 000 примірників. Зруйнована під час облоги 2022 року. Частина фондів викрадена, частина знищена. 20 бібліотек міста, що входили до мережі (*Radio Svoboda*, 2025). Після окупації деякі бібліотеки відновили роботу під контролем колаборантів, вже з "очищеними" фондами.

Війна завдала нищівного удару по культурній спадщині України, зруйнувавши або пошкодивши тисячі об'єктів у сотнях громад. Найбільших втрат зазнали клубні заклади, бібліотеки, мистецькі навчальні установи, музеї та галереї. Значні руйнування також торкнулися театрів, філармоній, заповідників і зоопарків. Особливо постраждали громади Східної та Південної України, зокрема Донецька, Сумська, Харківська, Запорізька та Херсонська області. Через тимчасову окупацію частини територій наразі неможливо точно зафіксувати всі масштаби збитків, що ще більше ускладнює відновлення культурного простору країни.

2. Бібліотекарі як солдати культури: жертви й героїзм

У часи війни бібліотекарі стають не просто хранителями книг, а справжніми солдатами культури, які захищають духовну спадщину нації. В Україні, де російська агресія руйнує не лише міста, а й саму ідентичність народу, ці люди виявляють неймовірний героїзм, часто ціною власного життя. Їхня боротьба – це не лише про збереження паперових сторінок, а про захист права на знання, історію та свободу думки. У мирний час бібліографічна діяльність — це каталоги й запити читачів. У війні ж бібліотеки стають фортецями знань під обстрілами.

З початку повномасштабного вторгнення сотні бібліотек перетворилися на руїни, а фонди – на попіл чи трофеї окупантів. У Маріуполі, Чернігові, Харкові бібліотекарі намагалися врятувати книги, ховаючи їх від обстрілів чи вивозячи під загрозою смерті. Деякі, як працівники Херсонської бібліотеки імені Олеся Гончара, залишалися на своїх постах навіть під окупацією, ризикуючи свободою, щоб не дати ворогу знищити українське слово. Їхні жертви – це не лише втрачені будівлі чи колекції, а й особисті трагедії: втрата домівок, здоров'я, а іноді й життя. Вони гинуть і страждають разом зі своїми фондами. За два роки війни щонайменше 2 бібліотекарі загинули під час обстрілу. Скільки взято в полон чи зникло безвісти на окупованих територіях — точно невідомо, але в Херсоні, наприклад, є свідчення про арешти працівників, які відмовлялися співпрацювати з окупантами.

Для прикладу, під час окупації бібліотекарі ховали українські книги від знищення. У Каховці одна бібліотекарка сховала під сходами підручники з історії України — окупанти їх не знайшли. У Маріуполі, де 20 бібліотек зникли з карти, працівники до останнього виносили книги з-під обстрілів. Після визволення, як у Балаклії, бібліотеки ставали осередками надії — люди приходили не лише за книгами, а й за теплом, інформацією, відчуттям спільноти.

Героїзм бібліотекарів проявляється у тихій, але непохитній відданості. Вони не тримають зброю, але їхня зброя – це книги, які стають символом опору. На деокупованих територіях ці солдати культури першими повертаються до зруйнованих стін, щоб відродити осередки знань. Вони збирають уцілілі видання, організовують читання для дітей у бомбосховищах, підтримують дух громад. Їхня праця – це невидима лінія фронту, де культура стає щитом проти варварства.

Бібліотекарі України – це не просто професія, а покликання, що межує з подвигом. Вони нагадують нам: доки живе книга, живе й народ. Їхня жертва – це ціна, яку ми платимо за майбутнє, а їхній героїзм – приклад того, як навіть у найтемніші часи культура залишається світлом, яке не згасне.

3. Збереження ідентичності: урок та сучасність

Історична практика викрадення знань в Європі. Пограбування та знищення бібліотек – не нове явище. В історії Європи є численні випадки, коли завойовники цілеспрямовано вивозили або знищували бібліотечні фонди:

- **Наполеонівські війни (XIX століття):** французькі війська масово конфісковували рідкісні книги та рукописи з підкорених територій, зокрема з Італії, Німеччини, Іспанії.
- **Друга світова війна:** нацисти вилучали бібліотечні фонди, особливо єврейські, у Польщі, Чехословаччині, Франції. Частина цих книг досі не повернута законним власникам.
- **Радянські спецфонди:** після Другої світової війни Радянський Союз створив так звані "спецфонди", до яких потрапили вивезені з окупованих територій книги, включно з приватними бібліотеками, що залишилися без власників.

Такі дії не лише завдавали культурних втрат, а й слугували засобом переписування історії та знищення національної ідентичності. Чому це важливо? Бо бібліотеки — це пам'ять.

Візьмемо для прикладу Наукову бібліотеку Львівського національного університету імені Івана Франка. Одна з найбільших пожеж у бібліотеці сталася у 1848 році під час революційних подій у Львові, відомих як "Весна народів". У ході придушення повстання австрійськими військами місто зазнало артилерійського обстрілу, що спричинило масштабну пожежу. Будівля, де на той час зберігалася частина фондів бібліотеки, була зруйнована вогнем. За історичними даними, вдалося врятувати лише близько 13 тисяч томів із значно більшого обсягу фондів, а також лише частину рукописних і графічних збірок.

Друга світова війна теж призвела до руйнувань і вивезення цінних фондів: у 1941 році головний читальний зал було зруйновано, а близько 20 тисяч томів, 5 тисяч стародруків та 500 рукописів вивезли до Німеччини. Ці втрати послабили бібліотеку, зробивши її вразливішою до подальших ризиків.

Під час радянської окупації бібліотека знову зазнала значних втрат, адже конфіскували або знищили цінні книжкові колекції, особливо ті, що суперечили ідеологічним настановам загарбників. Частину фондів була вивезли до Москви та інших радянських міст.

Ці події стали символом того, як окупаційні режими використовували культурну спадщину як інструмент ідеологічного впливу та знищення національної пам'яті. З початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну у 2022 році бібліотеки знову стали мішенню агресора. Російська армія систематично знищує культурні та освітні установи.

Символічним у цьому контексті є виступ Річарда Овендена — керівника Відділу садів, бібліотек і музеїв Бодліанської бібліотеки Оксфордського університету — з лекцією у Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка. Виступ відбувся в межах XIV Львівського міжнародного бібліотечного форуму «*Бібліотека: вічні цінності перед викликом змін*» (18–21 вересня 2024 року). Автор відомої книги «*Спалення книг: Історія знань під загрозою*» (2020), що здобула визнання BBC Radio 4 і потрапила до

короткого списку історичної премії Вулфсона, Овенден наголосив на необхідності поширення у світі правди про злочини проти українських бібліотек, адже за кожною цифрою стоять живі люди з унікальними історіями. Він висловив глибоку повагу українським бібліотекарям, які в умовах війни не лише зберігають фонди, а й продовжують розвивати послуги та підвищувати свою професійну майстерність.

Сучасні українські бібліотеки знаходять способи адаптації та захисту:

- **Оцифрування фондів:** багато бібліотек активно переводять свої архіви в цифровий формат, аби зберегти інформацію незалежно від фізичних руйнувань. Цифрові бази — наш 'Ноїв ковчег', але вони залежать від електрики. Папір же переживає лихоліття і століття. Війна питає: хмари чи катакомби? Ми обираємо обидва.

- **Евакуація книг:** волонтери та бібліотекарі вивозять цінні колекції з небезпечних зон.

- **Бібліотеки як гуманітарні хаби:** у прифронтових містах вони стають центрами психологічної підтримки, освіти та збору допомоги для населення. Після визволення бібліотеки оживають: у звільнених містах, як Ізюм, вони першими відкривали двері, стаючи центрами волонтерства й підтримки.

Від знищення книг упродовж світових воєн ХХ століття до руйнувань бібліотек у ХХІ столітті — Україна продовжує боротися за своє право на культурну спадщину. Викрадення фондів бібліотек — частина політики знищення української ідентичності. Збереження бібліотек — це не лише захист історії, а й боротьба за майбутнє, де знання та правда залишаються найсильнішою зброєю проти агресії. Війна підтверджує, що бібліотеки є не лише сховищами книг, а й осередками національного духу, історичної пам'яті та спротиву.